

The Generic Noun in Old and Middle Persian

Mehrdad Meshkinfam¹

1. Introduction

1) *bābā=š* *barā=š* *gūs**fand* *gereft*
father=3SG *for=3SG* *sheep* *get.PST.3SG*
 ‘His father got him a sheep.’

2) *eyn=e* *jaabe=ye* *mive* *boland* *šod*
ru *havā*
like=EZ *crate=EZ* *fruit* *high* *be.PST.3SG* *on*
air

‘Like a fruit crate flew into the air.’

3) Safeguarding children is too important to have such loopholes (Benninghoven, 2018:88).

In the examples above, the nouns *gūs* 'sheep', *jaabe* = *ye mive* 'fruit crate', and *children* refer to an entire class rather than to specific referent. In fact, neither the speaker nor the listener holds a particular referent in mind; instead, all members of the class are referred to equally. This study employs a corpus-based approach to investigate the generic noun in Old and Middle Persian languages.

2.Review of Literature

The "generic noun" category has received relatively little attention in linguistic studies (Halliday & Hasan, 1976:274; Partington, 1998:90; Malmberg, 2005:1). Both synchronic and diachronic studies on this topic are rare. For instance, generic nouns have not been studied in Old Persian (e.g., Schmitt, 2009; Kent, 1953), and in Middle Persian, they have rarely been the focus of scholarly attention (e.g., Windfuhr, 2009).

1. Assistant Professor, Department of Linguistics, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

However, Rastorgueva (1968:56) categorizes generic nouns under the term "indefinite" in her Middle Persian Grammar, suggesting that the indefinite marker -*ē* is added to a noun to encode its generic reference. Furthermore, in general, there is little agreement among researchers on how generic nouns should be categorized. For example in Persian, Some scholars (Ahmadi-Givi & Anvari, 2015; Moin, 1963) consider them definite, albeit in terms of semantic interpretation rather than grammatical marking. Others (Meshkinfam, 2022; Tabatabai, 2016; Shariat, 1992) argue that "genericity" represents a distinct grammatical category in Persian. This study aims to indicate that generic nouns constitute a unique and independent grammatical category.

3. Methodology

This research adopts a corpus-based approach to investigate generic nouns in Old and Middle Persian. The Old Persian data comes from Schmitt's (2009) compilation of Achaemenid inscriptions and Middle Persian data is sourced from various texts including:

- *The Middle Persian corpus gathered by Jamasp* (1992)
- *Shāyest nē shāyest* (Dhabhar, 1912)
- Rastorgueva's *Middle Persian Grammar* (1968)
- *Dānāk-u Mainyô-i Khard* (Anklesaria, 1913)
- *Kār-nāma-î Artakhsîr-î Pāpakān* (Anklesaria, 1935)
- *Husraw ī Kawādān ud Rēdag-ē* (Azarnouch, 2013)
- *Encyclopedia Iranica* (Boyce, 1975)
- The Pārsīg corpus.

I first identify the strategies used in Old and Middle Persian in order to encode "genericity" among those known typologically (e.g., definite singular/plural, plural marking, zero-marking, singular indefinite) as suggested by Behrens (2005). Then, I will investigate whether the indefinite grammatical marker, similar to those noted in other languages and observed by Rastorgueva (1968) in Middle Persian, is also able to encode the generic reference; since, Heine (1997) proposes that in the grammaticalization process of indefinite markers, there is a stage where referents are unknown both to the speaker and to the hearer. Does this stage allow for encoding generic nouns as well? Or has grammaticalization contributed to the emergence of dedicated grammatical markers for encoding genericity in Persian?

4. Discussion

The analysis of the data illustrates that two strategies are employed in both Old and Middle Persian to encode the genericity concept: 1. zero-marking (bare forms) and 2. plural marking. For instance, in the example below from Old Persian the word *drauga* 'lie' is a bare singular noun used generically:

4. pasāva	drauga	dahyaū-vā	vaṣi	abava
after-that	lie.SG.M.NOM	land.SG.F-LOC	much	become.PST.3SG

‘Then lies became widespread in the land.’ (Schmitt, 2009:41)

Plural marking is another strategy for encoding genericity in Old Persian mentioned before, as in the following example using the *-nām* suffix:

5.	adam	Dārayava.uš	...	xšāya ʒiya	
		xšāya ʒiyā-nām ...			
1SG	<i>Dāryuš.NOM.SG.M</i>	...	<i>king.NOM.SG.M</i>		<i>king.M-</i>
GEN.PL					
	xšāya ʒiya	dahyū-nām			
	<i>king.NOM.SG.M</i>	<i>land.F-GEN.PL</i>			

'I am Darius ... king of kings ... king of lands.' (Schmitt, 2009:36–37)

Similarly, in Middle Persian, both bare forms and plural markers (*-ān*, *-ihā*) serve as generic markers:

6.	andar	hamag	šahr	ī	ērān	zan
	<i>in</i>		<i>all</i>		<i>country</i>	<i>EZ Iran woman</i>
	az		ōy	hu-čīhr-tar		n-ēst
	<i>from</i>		<i>3SG</i>	<i>good-face-CMPR</i>		<i>NEG-be.PRS.3SG</i>

'In all Iran, there is no woman more beautiful than her.' (Jamasp, 1992:212)

7. xwad kōf-ihā gyāg-ihā [ī]
self mountain-PL place-PL EZ
 škast-ag nihān būd hēnd
break.PST.3SG-PTCP hidden be.PST 3PL

'They themselves had taken refuge in the mountains and rugged places.'
(Anklesaria, 1913:41-42)

The following figures clearly depict the distinction in encoding genericity using the means of "zero marking" and "plural marking":

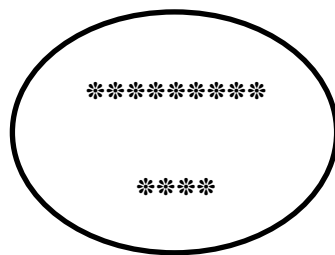

Fig 1. Encoding genericity using zero marking

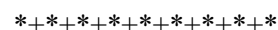

Fig 1. Encoding genericity using plural marking

Additionally, in Middle Persian instances, one encounters some examples of the indefinite marker $=\bar{e}$, which corresponds to Heine's Stage IV: the use of an unspecific indefinite i.e. the referent is unknown both to the speaker and the hearer. However, this marker encodes indefiniteness, not genericity:

8. kū kāč murw=ē būd hēm ō
 daryāb

COMP wish bird=INDF be.PST.3SG 1SG at sea
 'I wish I were a bird in the sea.' (Jamasp, 1992:205)

Such uses refer to an unspecific instance of a type in a class, not to a class as a whole. Crucially, indefinite NPs trigger discourse referents, while generic nouns do not. That is, generic nouns are not referred back to later in the related discourse, in contrast to indefinite NPs, as shown in:

9. agar diz=e rōyēn bē farmāy-ē kard-an
 ...
 if castle=INDF firm SBJ order-2SG do.PST.3SG-INF
 ...
 kay-wištāsp-ša andar ān diz bē farmāy-ē nišast-an
 great-Wištāsp-king at that castle SBJ order-2SG
 sit.PST.3SG-INF

'If you order a strong fortress to be built ... you order King Vishtasp to sit in that fortress.' (Jamasp, 1992: 209)

Here, the indefinite NP *diz=e* 'a fortress' is referred back to as *ān diz* 'that fortress'; while a generic noun would not behave this way. Therefore, the study confirms that the indefiniteness and genericity semantically and syntactically are distinct categories. Some previous studies (e.g., Behrens, 2005) have mistakenly conflated these categories, however even those note that indefinite markers are rarely used to express genericity. In this regard, Meshkinfam (2022:257) outlines three diagnostic tests based on Modern Persian to distinguish the two categories:

1. Substitution test: Generic nouns cannot be replaced with indefinite NPs without a shift in meaning.
2. Using the word *anvā* 'types': This word precedes generic nouns but not indefinites.
3. Compatibility with vague quantifiers: Words like *har* 'each' and *hame* 'all' combine with indefinites but not generics.

Moreover, Jespersen (1949: 442) and Wirth (1980: 252) have also emphasized the distinction between "indefinite" and "generic" reference in English, where the indefinite article is often mistakenly assumed to mark generics.

The only apparent contribution of grammaticalization to the encoding of genericity lies in the development of generic pronouns. For instance, the lexeme *man*, expressed as *martiya* in Old Persian and *mard* in Middle Persian developed to codify the human class as a whole, rather than an individual referent. The preference for the word *man* over *woman* is likely attributable to the higher frequency of *mard* compared to *zan* 'woman' in social usage, and consequently, in the language over time.

5. Conclusion

This paper presents, for the first time, a corpus-based investigation of generic nouns in Old and Middle Persian, a topic that has received limited attention in linguistic researches. The findings indicate that, consistent with Modern Persian (Meshkinfam, 2022), both Old and Middle Persian employ zero and plural marking as the strategies in order to encode the category of "genericity". Moreover, this study illustrates that, although indefinite markers are sometimes assumed in the literature to mark genericity, they do not perform this function. Therefore, genericity should be considered as a distinct grammatical category, separate from indefiniteness. The distinction between zero-marked generics and plural-marked generics is also emphasized, with plural forms referring to individual members of a category, while bare forms denote the entire class. Finally, the emergence of generic pronouns such as *martiya* and *mard* through grammaticalization highlights an additional mechanism by which languages encode generic reference.

References

- Abolghasemi, M. (2010). *Historical Grammar of Persian language*. Tehran: SAMT.
- Ahmadi-Givi, H., & Anvari, H. (2015). *Persian Grammar 1* (4th ed.). Tehran: Fatemi.
- Anklesaria, B. T. (1935). *Kâr-nâma-î Artakhsîr-î Pâpakân, text and transliteration*. Bombay.
- Anklesaria, T.D. (1913). *Dânâk-uMainyô-I Khard*. Bombay.
- Azarnouche, S. (2013). *Husraw ī Kawādān ud Rēdag-ē. Khosrow Fils De Kawād Et Un Page: texte pehlevi édité et traduit*. Paris.
- Behrens, L. (2005). Genericity from a cross-linguistic perspective, *Linguistics*, 43(2), 275-344.
- Benninghoven, V. (2018). The Functions of 'General Nouns' theory and corpus analysis. In Thomas Kobnen & Joybrato Mukberjee (eds.), *English corpus linguistics*, 17. Berlin: Peter Lang.
- Boyce, M. (1975). *A reader in Manichaeism and Middle Persian Parthian* (Acta Iranica 9). Tehran Liege: Bibliotheque Pahlavi.
- Brunner, C. J. (1977). *A syntax of western Middle Iranian*. New York: Caravan Books.
- Davar, M. (1912). *Shayast La-Shayast*. Non published. Available at https://www.parsigdatabase.com/library_res/?lang=fa
- Dryer, M. S. (2014). Competing methods for uncovering linguistic diversity: The case of definite and indefinite articles (Commentary on Davis, Gillon, and Matthewson). *Language*, 90(4), e232-e249.
- Du Bois, J. W. (1980). Beyond definiteness: The trace of identity in discourse. In R. O. Freedle (Eds.) *The pear stories: Cognitive, cultural, and linguistic aspects of narrative production*, 3, 203-274. New Jersey: ALEX publishing cooperation.
- Haig, G., & Rasekh-Mahand, M. (2022). *HamBam: The Hamedan-Bamberg Corpus of Contemporary Spoken Persian*. Bamberg: University of Bamberg. (multicast.aspra.uni-bamberg.de/resources/hambam/) (May 2, 2024).
- Halliday, M.A.K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.

- Heine, B. (1997). Indefinite articles. In B, Heine (Eds.), *Cognitive Foundations of Grammar*, 66-82. New York: Oxford University Press.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2004). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, P. J., & Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization*. 2nd Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jamasp-Asana, D. J. M. (1992). *Pahlavi Texts (transcription, translation)*. Tehran: National Library of Iran.
- Jamasp-Asana, D. J.M. (1913). *Pahlavi Texts*. Bombay
- Jespersen, O. (1949). *A modern English grammar on historical principles*. Copenhagen: Munksgaard.
- Kent, R. G. (1953). *Old Persian: Grammar. Texts. Lexicon* (Vol. 33). American Oriental Society.
- Mahlberg, M. (2005). *English General Nouns: A Corpus Theoretical Approach*. Amsterdam: John Benjamins.
- Meshkinfam, M. (2020). *Grammaticalization of the Indefinite Article in Persian; A Construction Grammar Account*, Doctoral dissertation, Bu-Ali Sina University.
- Meshkinfam, M. (2022). Generic Noun in New Persian, *Comparative Linguistic Research*, 12(24), 247–260.
- Meshkinfam, M., Naghzguy-Kohan, M., & Ragagnin, E. (2022). The emergence of the indefinite article in Old Persian: A Construction Grammar account. *Italian journal of linguistics*, 34(2), 121-142.
- Moein, M. (1963). *Generic Noun and Definite and Indefinite* (4th ed.). Tehran: Amir-Kabir.
- Partington, A. (1998). Patterns and Meanings. *Using Corpora for English Language Research and Teaching*. Amsterdam: John Benjamins.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English language*. London: Longman.
- Rastorgueva, V. (1968). *Middle Persian Grammar* (translated by Valiollah Shadan). Tehran: Iran Culture Foundation Publications.
- Schmitt, R. (2009). *Die altpersische Inschriften der Achaimeniden: Editio minor mit deutsche Übersetzung*. Wiesbaden: Reichert Verlag Wiesbaden.
- Shariat, M. J. (1992). *Persian Grammar* (5th ed.). Tehran: Diba.
- Skyærvø, P. O. (2009). Old Iranian. In Windfuhr, Gernot (ed.), *The Iranian Languages*, 43-189. London: Routledge.
- Stockwell, R.P. (1977). *Foundations of syntactic theory*. New York: Prentice-Hall.
- Tabatabai, A. (2016). *Descriptive Grammar of Persian*. Tehran: Collection of Persian Dictionaries.
- Werth, P. (1980). Articles of association: Determiners and context. In J.Van der Auwera (ed.), *The Semantics of Determiners*, 250–289. London: Croom Helm.
- Windfuhr, G. (2009). *The Iranian Languages*. New York: Routledge.

اسم جنس در فارسی باستان و میانه[#]

مهرداد مشکین‌فام^۱

مقاله پژوهشی

چکیده

یکی از مسائل چالش‌برانگیز در مطالعه زبان‌ها، توصیف و تبیین «اسم جنس» است، به‌همین جهت پژوهش‌های هم‌زمانی و در زمانی چندانی در این حوزه مطالعاتی به چشم نمی‌خورد و گاه نظریات متناقض بسیاری در حوزه اسم جنس مشاهده می‌گردد. در این پژوهش در زمانی، مقوله اسم جنس در فارسی باستان و میانه به صورت پیکره‌بنیاد بررسی شده‌است و راهکارهای فارسی باستان و میانه به منظور رمزگذاری مقوله «اسم جنس» از پیکره منتخب استخراج شده‌اند. در همین راستا، گاه دو مقوله «نکره» نامشخص و «جنس»، خلط می‌شوند و ساخت «نامشخص» به اشتباه در مقام «جنس» در نظر گرفته می‌شود. در پژوهش حاضر، این مهم با بهره‌گیری از استدلال‌هایی براساس فارسی میانه تبیین شده و تمایز بین دو مقوله زبانی «نامشخص» و «جنس» نشان داده شده‌است. همچنین، تفاوت «نشانه جمع» و «بی‌نشانی» در رمزگذاری اسم جنس در فارسی باستان و میانه تشریح گردید. علاوه بر این، ضمایر جنس در فارسی باستان و میانه معرفی شدند که حاصل فرآیند دستوری‌شدگی هستند.

کلیدواژه‌ها: اسم جنس، نکره، نامشخص، فارسی باستان، فارسی میانه، نقش‌گرایی.

به این وسیله مراتب سپاس خود را تقدیم استاد دانشمند بزرگوام، جناب آقای دکتر محمد راسخ‌مهند می‌کنم که بسیار از راهنمایی‌های ایشان در نگارش این مقاله بهره بردم. بدیهی است که کاستی‌ها و ایرادات این مقاله متوجه نگارنده است.

✉ m.meshkinfam@basu.ac.ir

۱- استادیار، گروه زبان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه

بوعلی سینا، همدان، ایران.

۱- مقدمه

گروه اسمی‌ای که یک طبقه از اشیاء و نه یک شیء مشخص را رمزگذاری می‌کند، «اسم جنس»^۱ نام دارد (کرک و همکاران^۲، ۱۹۸۵:۲۶۵؛ طباطبایی، ۱۷:۱۳۹۵)؛ کلمه اشیاء در این تعریف، هر چیز ملموس یا انتزاعی را شامل می‌شود. در زیر چند نمونه از کاربرد اسم جنس در زبان فارسی و انگلیسی معاصر مشاهده می‌شوند:

۱. باباش براش گوسفند گرفت^۳.

۲. عین جعبه میوه بلند شد رو هوا.

3. Safeguarding children is too important to have such loopholes.

‘محافظت بچه‌ها چنان مهم است که چنین خلأهایی نباید داشت’ (بنینگ‌هون^۴، ۸۸:۲۰۱۸).

در نمونه‌های بالا، منظور هر طبقه‌ای از اشیاء است که جنس آن «گوسفند»، «جعبه میوه» و «بچه» باشد یا بتوان آن را «گوسفند»، «جعبه میوه» و «بچه» نامید؛ در واقع، مقصود مصداق مشخصی نیست. به عبارتی، گوینده و شنونده مصداق مشخصی را اراده نمی‌کنند و تمام اعضای یک طبقه به صورت یکسان مورد ارجاع هستند.

مقوله اسم جنس، یکی از مقولات زبانی است که در زبان‌های جهان تاکنون چندان حوزه مورد توجهی نبوده است (هلیدی و حسن^۵، ۱۹۷۶:۲۷۴؛ پارتینگتون^۶، ۱۹۹۸:۹۰؛ مالبرگ^۷، ۲۰۰۵:۱). بنابراین، تعداد اندکی از پژوهش‌های هم‌زمانی و در زمانی به این مقوله زبانی در زبان‌های جهان پرداخته‌اند. برای نمونه، اسم جنس تاکنون در زبان فارسی باستان مورد بررسی قرار نگرفته است (برای نمونه شروو^۸، ۲۰۰۹: کنت^۹، ۱۹۵۳) و در فارسی میانه نیز به‌طور کلی چندان مورد توجه پژوهشگران نبوده است (برای نمونه ویندفور^{۱۰}، ۲۰۰۹)؛ اما، راستارگویوا^{۱۱} (۱۳۴۷:۵۶) در کتاب *دستور زبان فارسی میانه* خود، اسم جنس را در طبقه نکره^{۱۲} قرار می‌دهد. او اظهار می‌دارد که اگر گوینده یک اسم ذات نکره که معرف گروه یا جنس

1. General noun / Generic noun

2. Quirk and et al

۳. نمونه‌های ۱ و ۲ که بدون ارجاع هستند، مستخرج از پیکره معاصر گفتاری فارسی به نشانی <https://multicast.aspra.uni-bamberg.de/resources/hambam> هستند.

4. Benninghoven

5. Halliday & Hassan

6. Partington

7. Mahlberg

8. Skyaervø

9. Kent

10. Windfuhr

11. Rostorgueva

12. Indefinite

خود باشد را بخواهد رمزگذاری کند، به انتهای اسم، حرف تعریف «-ē» اضافه می‌کند. در این راستا، او نمونه زیر را به‌دست می‌دهد:

4. ut pat 40	sāl hač zan-ē	frazad-ē
and every 40	year from woman-INDF	child-INDF ^۱
ut mart-ē	zāy-ēd	
and man-INDF	bear.PRS-3SG	

^۱ به هر چهل سال از زنی و مردی فرزندی زاید. (آنکلساریا، ۱۹۱۳: ۱۲۹)

به‌طور کلی، پژوهشگران برای نمونه در زبان فارسی بر سر مقوله اسم جنس توافق نظر ندارند. برخی پژوهشگران، اسم جنس را معرفه^۲ می‌دانند (احمدی گیوی و انوری، ۱۳۹۴؛ معین، ۱۳۴۲)، البته ماهیت آن را و نه به این مفهوم که نشانه دستوری معرفه اسم جنس را رمزگذاری می‌کند. در حالی که، برخی پژوهشگران دیگر، این مقوله زبانی را در مقام یک طبقه مجزا و دارای ساختی منحصر به فرد در زبان فارسی معرفی می‌کنند (مشکین‌فام، ۱۴۰۱؛ طباطبایی، ۱۳۹۵؛ شریعت، ۱۳۷۱). در این پژوهش، در همین راستا به دنبال پاسخ به این پرسش هستیم که آیا امکانات دستوری نکره همان‌طور که راستارگویوا (۱۳۴۷) نیز در فارسی میانه به آن اشاره کرده است و در مورد دیگر زبان‌ها نیز ذکر شده است (بهرنز، ۲۰۰۵)، توانایی رمزگذاری مفهوم جنس را نیز دارند یا خیر؟ زیرا، هاینه^۵ (۱۹۹۷)، مرحله‌ای را در مراحل تکوین امکانات دستوری نکره در زبان‌های جهان معرفی می‌کند که مصداق اسم مورد نظر نه برای گوینده و نه برای شنونده مشخص نیست؛ به عبارتی، آیا این امکان دستوری در این مرحله اسم جنس را نیز رمزگذاری می‌کند؟ یا این که آیا به‌طور کلی، فرآیند دستوری‌شدگی^۶ کمکی به پیدایش نشانه‌های دستوری جنس در فارسی باستان و میانه کرده‌است یا خیر. به‌علاوه، برآنیم تا راه کارهای زبان فارسی باستان و میانه را برای رمزگذاری اسم جنس از بین راه کارهای متداول در زبان‌های جهان، از قبیل «معین مفرد/جمع»، «نشانه جمع»، «بی‌نشانی»، «نکره مفرد» (بهرنز، ۲۰۰۵) یا دیگر راه کارها، معرفی کنیم.

در پژوهش حاضر، به‌روش پیکره‌بنیاد، به مطالعه اسم جنس در فارسی باستان و میانه پرداخته‌ایم. پیکره مورد بررسی از زبان فارسی باستان، پیکره جمع‌آوری شده اشمیت^۷ (۲۰۰۹) از کتیبه‌های فارسی باستان هخامنشیان است. به‌علاوه، داده‌های فارسی میانه در این پژوهش مستخرج از پیکره جمع‌آوری

۱. در این مقاله، به‌منظور زیرخط‌نویسی، از قوانین زیرخط‌نویسی لایپزیگ به نشانی

<https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf> پیروی شده است.

2. Anklesaria

3. Definite

4. Behrens

5. Heine, B.

6. Grammaticalization

7. Schmitt

شده جاماسپ^۱ (۱۹۹۲)، شایست‌نشایست (داور^۲، ۱۹۱۲)، دستور زبان فارسی میانه (راستارگویا، ۱۳۴۷)، اندرزنامه دانا و مینوی خرد (آنکلاساریا، ۱۹۱۳)، کارنامه اردشیر بابکان (آنکلاساریا، ۱۹۳۵)، خسرو قبادان و ریدگ (آذرnoch^۳، ۲۰۱۳)، جلد نهم دانشنامه ایران‌شناسی اکتا ایرانیکا^۴ (بویس^۵، ۱۹۷۵) و پایگاه دادگان پارسیگ^۶ است.

این مقاله، علاوه بر بخش حاضر که مقدمه است، شش بخش دیگر نیز دارد. بخش دوم و سوم به ترتیب، به بررسی اسم جنس در فارسی باستان و میانه تعلق دارند. بخش چهارم، به واکاوی این مهم که نشانه نکره توانایی رمزگذاری اسم جنس را دارد یا خیر، اختصاص دارد. بخش پنجم، تفاوت ابزارهای زبانی متفاوت رمزگذار مفهوم جنس را باز می‌نماید. بخش ششم، متعلق به معرفی ضمیرهای جنس در فارسی باستان و میانه است. در نهایت، این مقاله با نتیجه‌گیری پایان می‌یابد.

۲- اسم جنس در فارسی باستان

در این بخش، ابتدا به بررسی وضعیت «عدد یک» و نشانه دستوری «نکره» در فارسی باستان می‌پردازیم که ارتباط نزدیکی با مفهوم جنس دارند، سپس راهکارهای فارسی باستان برای رمزگذاری «مفهوم جنس» مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۲-۱- نشانه نکره و عدد یک در فارسی باستان

در فارسی باستان، برای اولین بار شاهد وجود نشانه دستوری نکره در تاریخ زبان فارسی هستیم. این مهم را مشکین فام و همکاران (۲۰۲۲) به دقت تبیین کرده‌اند:

در فارسی باستان، پیدایش «حرف تعریف نکره» از دستوری‌شدگی عدد *aiva* 'یک' به‌وسیله بازتحلیل این عنصر زبانی براساس روابط مجازی و سپس بسط استعاری به «حرف تعریف نکره» رخ داده‌است. این دستوری‌شدگی در ساخت مشخص (تنها یک 'X' وجود دارد، این 'X' معرف انسان است) رخ داده که نتیجه آن تغییر حوزه مفهومی از عدد «یک» به بیان «مفهوم نکره» در فارسی باستان است. بسامد وقوع «حرف تعریف نکره» در بین ۴۱۳۰ گروه اسمی موجود در پیکره ۵٪/۰ است. این مقدار بسامد وقوع که چندان زیاد نیست، مبین جدید بودن مقوله «حرف تعریف نکره»، یا به عبارتی مراحل اولیه دستوری‌شدگی این مقوله دستوری در فارسی باستان است.

1. Jamasp

2. Davar

3. Azarnouche

4. Acta Iranica

5. Boyce

6. <https://www.parsigdatabase.com>

در زیر، ابتدا نمونه‌ای از کاربرد عددی *aiva*، تحت عنوان نمونه (۵) و سپس نمونه دستوری شده *aiva* به عنوان «نشانه نکره» در مثال (۶) قابل مشاهده است^۱:

5. adam=šaj ... 1 cašm-a ā-vaj-am
 1SG=PRO.1SG ... one eye.SG.N-ACC IPFV-gouge
 out.PST-1SG
 'من ... یک چشم درآوردم.' (اشمیت، ۲۰۰۹: ۶۰)

6. 1 martiya Vahyazdā nām-a ...
 avadā
 one man.NOM.SG.M Vahyazdata name.SG.N-ACC ...
 there
 a-dāraya
 IPFV-abide.PST.3SG

'مردی به نام وهیزدات ... او آن جا ساکن بود.' (اشمیت، ۲۰۰۹: ۶۶)

همان‌طور که از نمونه (۶) در بالا برمی‌آید، در فارسی باستان نشانه نکره تنها نقش 'معرفی یک شرکت‌کننده در گفتمان' را ایفا می‌کند. در واقع، فارسی باستان در مرحله ۲ الگوی پنج‌مرحله‌ای پیدایش نشانه «نکره» هاینه (۱۹۹۷: ۷۶-۷۲) قرار می‌گیرد؛ این مراحل در زیر به‌طور خلاصه آمده‌اند:

۱. عدد: عنصر زبانی برای عدد «یک» وجود دارد که تنها به این معنا است،
۲. نشانه معرفی: نشانه نکره یک شرکت‌کننده را معرفی می‌کند،
۳. نشانه مشخص: نشانه نکره با اسامی مفرد کاربرد دارد و بیانگر این است که شرکت‌کننده برای گوینده آشنا و برای شنونده ناآشناست،
۴. نشانه نامشخص: هویت مرجع نه برای گوینده و نه برای شنونده آشناست،
۵. حرف تعریف تعمیم‌یافته: نشانه نکره با هر نوع اسمی به کار می‌رود؛ اعم از مفرد، جمع و غیرقابل شمارش.

الگوی بالا را می‌توان از منظر هم‌زمانی یا در زمانی در نظر گرفت. از منظر در زمانی، اولین مرحله قدیمی‌ترین و پنجمین مرحله، جدیدترین مرحله است. از منظر هم‌زمانی، هر مرحله ویژگی‌های مراحل قبل (و نه مرحله بعد) را شامل می‌شود. برای نمونه، «حرف تعریف نکره» در مرحله چهارم، در مقام عدد، نشانه معرفی و نشانه مشخص نیز به کار می‌رود؛ اما، در مقام «حرف تعریف تعمیم‌یافته» کاربرد ندارد. بنابراین، در فارسی باستان نشانه نکره فقط نقش‌های 'عدد یک' و 'معرفی یک شرکت‌کننده در گفتمان' را دارد.

براساس همین الگو، نمی‌توان متصور شد که در فارسی باستان نشانه دستوری نکره، معنای 'اسم جنس' را نیز می‌تواند رمزگذاری کند. زیرا، این دستوری‌شدگی در مراحل اولیه است و حتا به مرحله ۴

۱. در پیکره اشمیت (۲۰۰۹)، *aiva* به صورت "1" آمده است.

نرسیده است که «هویت مرجع نه برای گوینده و نه برای شنونده آشنا نباشد» تا این مهم قابل بررسی باشد. اما، این مسئله در مورد فارسی میانه قابل بحث است که در بخش ۴ همین مقاله به آن خواهیم پرداخت. در بخش بعد، راهکارهای فارسی باستان برای رمزگذاری «مفهوم جنس» آمده‌اند.

۲-۲- راهکارهای رمزگذاری اسم جنس در فارسی باستان

یکی از راهکارهای فارسی باستان برای رمزگذاری اسم جنس، «بی‌نشانی» است. نمونه‌های زیر از پیکره، این مهم را باز می‌نمایند:

7.	pasāva
abava
after-that
become.PST.3SG | drauga
lie.SG.M.NOM | dahyaū-vā
land.SG.F-LOC | vasi
much |
|----|---|------------------------|----------------------------|--------------|
- پس از آن دروغ در کشور بسیار شد. (اشمیت، ۲۰۰۹: ۴۱)

8.	martiya-m
ami
man.SG.M-ACC
1SG | draujana-m
liar-SG.M-ACC | nai
NEG | daūš-tā
friend.SG.M-NOM |
|----|---|-----------------------------|------------|----------------------------|
- آدم دروغ‌گو را دوست نیستم. (اشمیت، ۲۰۰۹: ۱۰۶)

در نمونه‌های بالا، دو گروه اسمی «دروغ» و «آدم دروغ‌گو» مصداق خاصی را رمزگذاری نمی‌کنند و هر دو به ترتیب به طبقه‌های مفهومی «دروغ» و «آدم دروغ‌گو» اشاره دارند که اعضای آن به صورت یکسان مورد ارجاع هستند.

دیگر راهکار فارسی باستان برای رمزگذاری اسم جنس، بهره‌گیری از نشانه جمع است. در زیر، دو نمونه از اسم‌های جمع در نقش رمزگذاری مفهوم جنس قابل مشاهده هستند:

9.	adam
xšāya ȝiya
1SG
king.NOM.SG.M | Dārayava.uš
Dāryuš.NOM.SG.M | ... | xšāya ȝiya
king.NOM.SG.M | ... | king.M-GEN.PL |
|----|--|--------------------------------|-----|-----------------------------|-----|---------------|
- من داریوش ... شاه شاهان ... شاه سرزمین‌ها هستم. (اشمیت، ۲۰۰۹: ۳۶-۳۷)

همان‌طور که در نمونه بالا مشخص است، گروه‌های اسمی «شاهان» و «سرزمین‌ها» به ترتیب، به کل اعضای طبقه «شاه» و «سرزمین» به صورت کلی ارجاع می‌دهند و نه به مصداق خاصی، بر این اساس خوانش کلی دارند و اسم جنس‌اند.

۳- فارسی میانه

در این بخش، از آن‌جا که «اسم جنس» با مفهوم «نکره» و «عدد یک» ارتباط بسیاری دارد، ابتدا به بررسی توزیع «نشانه نکره» و «عدد یک» در فارسی میانه می‌پردازیم. سپس، راهکارهای زبان فارسی میانه برای رمزگذاری اسم جنس معرفی خواهند شد.

۳-۱- نشانه نکره و عدد یک در فارسی میانه

از آن‌جا که مفهوم اسم جنس با مفهوم «نکره» و مفهوم نکره به‌نوبه خود با «عدد یک» گره خورده است، در زیر به ارائه نمونه‌هایی از توزیع هر یک می‌پردازیم. ابتدا، در ادامه نمونه‌هایی از رمزگذاری مفهوم نکره قابل مشاهده هستند:

10. andar rāh zan=ē dīd
on way woman=INDF see.PST.3SG
'در راه زنی دید.' (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۴۵)

11. gōr=ē andar dašt bē vitart
onager=INDF in plain SBJV pass.PST.3SG
'گوری در دشت بگذشت.' (راستارگویا، ۱۳۴۷: ۲۴۲)

12. dēwār=ē pad=iš andar ōft-ēd
wall=INDF on=3SG at fall.PRS-3SG
'دیواری بر وی بیفتد.' (دور، ۱۹۱۲: ۴۸)

براساس شواهد بالا می‌توان یک نتیجه کلی گرفت که نشانه «نکره» تحلیلی در این دوره از زبان فارسی وجود ندارد؛ همان‌طور که ویندفور (۲۰۰۹) نیز به این مهم اشاره کرده است و نشانه «نکره» در فارسی میانه تکواژ وابسته «=ē» است که همه نوع گروه اسمی اعم از انسان، جاندار و غیرجاندار را رمزگذاری می‌کند (مشکین‌فام، ۱۳۹۹). به‌طور مشابه، برونر^۱ (۱۹۷۷) گونه فارسی میانه مانوی را این‌طور توصیف می‌کند که در فارسی میانه مانوی، دو صورت آزاد «yek» و «ēv» نقش «عدد یک» را ایفا می‌کنند و پسوند «(v)ē» در مقام نشانه «نکره» به‌کار می‌رود.

همان‌طور که ذکر شد، از آن‌جا که مفهوم دستوری «نکره» به «عدد یک» گره خورده است، به بررسی توزیع «عدد یک» نیز در این دوره از زبان فارسی می‌پردازیم. در فارسی میانه، عدد «یک» به صورت‌های گوناگون مشاهده می‌شود. در زیر، انواع این صورت‌ها در بافت آمده‌اند:

13. ēn and hamāg gōšt xwaš ud nēk ...
thissome all meat good and good
gawdar ī ēk sālag ud gāwmēš ud ...
calfEZ one year and buffalo and

1. Brunner

- این چند گوشت همه خوش و نیک(اند): ... گو ساله یک ساله و گاو میش و ... (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۳۶)
14. tā ē māh āb xward-an nē šāyēd
untill one month water eat.PST.3SG-INF NEG condign
'تا یک ماه آب خوردن نشاید.' (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۰۴)
15. harēk=ē se bazišn
each one=INDF three portion
'هر یکی را سه بخش است.' (آنکلاساریا، ۱۹۱۳: ۱۰۹)
16. ka ēw-bār āy-ēnd
because one-time come.PRS-3PL
'چون یک بار آیند.' (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۱۰)
17. an-āsūd ēw zamān
NEG-calm.PST.3SG one time
'یک زمان نیا سوده (نمی آسایم).' (آذر نوچ، ۱۳۰۴: ۴۵)
18. ēw-mōg ma raw
one-shoe NEG go.PRS.2SG
'با یک کفش راه مرو' (آنکلاساریا، ۱۹۱۳: ۱۳)
19. yek ku dēn ī ahēnag-ān
one COMPL religion EZ ancestor-PL
pad yek šahr ud yek izwān būd
in one country and one language be.PST.3SG
'یک این که دین پیشینیان به یک شهر (=کشور) و یک زبان بود.' (بویس، ۱۹۷۵: ۲۹)
20. ēvakēvak frāžtar gōβ-am
one one AUX say.PRS-1SG
'یک یک خواهم گفت.' (راستارگویو، ۱۳۴۷: ۱۱۸)

براساس شواهد بالا، به طور کلی عدد «یک» در فارسی میانه به صورت های آزاد ēk, ēw, yek^۱، ēvak و ē در گروه اسمی کاربرد دارند. در بخش بعد، به این مهم خواهیم پرداخت که آیا راهکارهای زبانی فارسی میانه برای رمزگذاری اسم جنس کدامند.

۱. صورت مشابه «yak» نیز در فارسی میانه برای عدد یک ذکر شده است (ابوقاسمی، ۱۳۸۹: ۸۵).

۳-۲- راه کارهای زبانی اسم جنس در فارسی میانه

اولین راهکار زبانی رمزگذاری «اسم جنس» در فارسی میانه، همچون فارسی باستان، بی‌نشانی است. نمونه زیر، این مهم را باز می‌نماید:

21. andarhamag šahr ī ērān zan
in all country EZ Iran woman
az ōy hu-čīhr-tar n-ēst
from 3SG good-face-CMPR NEG-be.PRS.3SG

‘آندر همه کشور ایران زن از او زیباتر نیست.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۱۲)

همان‌طور که مشخص است، در نمونه بالا کلمه «زن» خوانش کلی دارد یا اسم جنس است و منظور طبقه «زن» است که همه اعضای آن به‌طور برابر مورد ارجاع هستند. همین خصوصیت را در نمونه زیر نیز در مورد دیگر گروه‌های اسمی می‌توان مشاهده کرد:

22. ēn and murw hamāg xwaš ud nēk
this some bird all good and good
fraš-murw, čor, ud karak ...
peacock pheasant and quail

‘این چند مرغ همه خوب و نیک [اند]: طاووس، قرقاول و بلدرچین ...’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۳۵)

در نمونه فوق نیز، منظور از «طاووس»، «قرقاول» و «بلدرچین» طبقه آن‌ها است. یعنی، هر چیزی که بتوان نام آن را «طاووس»، «قرقاول» و «بلدرچین» گذاشت.

دیگر راهکار زبان فارسی میانه برای رمزگذاری مفهوم «اسم جنس» بهره‌گیری از نشانه‌های جمع «-ān» و «-īhā» است. در زیر نمونه‌هایی از این کاربرد قابل مشاهده است:

23. aswār-ān ranj-ag ma dār-ēd ud asp-ān
horse-man-PL annoyance-PTCP NEG have.PRS-2PL and
horse-PL
ma ranjēn-ēd
NEG annoy.PRS-2PL

‘سواران رنجه مدارید و اسبان مرنجانید’ (آنکلاساریا، ۱۹۱۳: ۲۹)

24. xwad kōf-īhā gyāg-īhā [ī]
self mountain-PL place-PL EZ
škast-ag nihān būd hēnd
break.PST.3SG-PTCP hidden be.PST 3PL

‘خود به کوه‌ها و جاهای شکسته نهان بودند’ (آنکلاساریا، ۱۹۱۳: ۴۱-۴۲)

همان‌طور که مشخص است، گروه‌های اسمی جنس مشخص شده در نمونه‌های بالا نیز با استفاده از نشانه‌های جمع، به کل اعضای یک طبقه از اشیاء اشاره دارند و مصداق خاصی مورد اشاره نیست. در بخش بعد، به این مهم پرداخته‌ایم که نشانه دستوری نکره توانایی رمزگذاری اسم جنس را دارد یا خیر؟

۴- نشانه نکره رمزگذار مفهوم جنس؟

اصطلاحات «معرفه» و «نکره» معمولاً در رابطه با گروه‌های اسمی کاربرد دارند. مراد از اصطلاح «نکره»، آشنا نبودن مخاطب با مرجع گروه اسمی است. در مقابل، اصطلاح «معرفه» به آشنایی مخاطب با مرجع گروه اسمی اشاره دارد. علاوه بر معرفه و نکره، دو اصطلاح دیگری که در ارتباط با گروه‌های اسمی به کار می‌روند، «مشخص^۱» و «نامشخص^۲» هستند. گروه اسمی‌ای که «مشخص» است مرجع آن برای گوینده آشناست. در صورتی که، مرجع گروه اسمی «نامشخص» برای گوینده ناآشناست. مفاهیم مشخص و نامشخص معمولاً در زبان‌ها رمزگذاری نمی‌شوند و بافت‌بنیاد هستند (دوبوا^۳، ۱۹۸۰: ۲۲۴) و گاهی نشانه دستوری رمزگذار «نکره» مفاهیم «مشخص» و «نامشخص» را نیز رمزگذاری می‌کند (هاینه، ۱۹۹۷).

همان‌طور که در بخش ۲ همین مقاله ذکر شد، طبق الگوی تکوین نشانه نکره در زبان‌های جهان (هاینه، ۱۹۹۷)، از مرحله چهارم به بعد، به‌ظاهر نشانه نکره در زبان‌ها نقش رمزگذاری اسم جنس را نیز کسب می‌کند. یعنی، اظهار می‌شود که نشانه نکره در این مرحله گروه اسمی را به‌گونه‌ای رمزگذاری می‌کند که «هویت مرجع نه برای گوینده و نه برای شنونده آشناست». اما، این مفهوم «نکره» نامشخص است و نه «اسم جنس»؛ زیرا، نشانه «نکره» توانایی رمزگذاری اسم جنس را ندارد و همواره ابزار دستوری نکره باعث ایجاد یک پوشه کلامی با معنای متفاوت می‌شود. در ادامه، تمایز مفهوم «جنس» از «نامشخص» را نشان خواهیم داد. به‌منظور سهولت، در زیر ابتدا الگوی پنج‌مرحله‌ای هاینه (۷۶-۱۹۹۷: ۷۲) در مورد چگونگی پیدایش نشانه «نکره» در زبان به‌طور خلاصه آمده است:

۱. عدد: عنصر زبانی برای عدد «یک» وجود دارد که تنها به این معنا است،
۲. نشانه معرفی: نشانه نکره یک شرکت‌کننده را معرفی می‌کند،
۳. نشانه مشخص: نشانه نکره با اسامی مفرد کاربرد دارد و بیانگر این است که شرکت‌کننده برای گوینده آشنا و برای شنونده ناآشناست،
۴. نشانه نامشخص: هویت مرجع نه برای گوینده و نه برای شنونده آشناست،
۵. حرف تعریف تعمیم‌یافته: نشانه نکره با هر نوع اسمی به کار می‌رود؛ اعم از مفرد، جمع و غیرقابل شمارش.

در زبان فارسی میانه، نمونه‌هایی را از کاربرد نشانه نکره در مرحله چهارم الگوی هاینه (۱۹۹۷)، یعنی کاربرد «نشانه نامشخص» می‌توان یافت که در زیر آمده‌اند:

25. kū kāč murw=ē būd hēm ō daryāb

۱. Specific

۲ Nonspecific

3. Du Bois

COMP wish bird=INDF be.PST.3SG 1SG at sea

‘که کاش ... مرغی بودم در دریا.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۰۵)

26. uštar=e mard=e bē ōzan-ēd

camel=INDF person=INDF SBJV kill.PRS-3SG

‘مردی شتری را بکشد.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۳۶۸)

در تمام نمونه‌های بالا، مواردی که در زیر آن‌ها خط کشیده شده است، «نشانه نکره» مشخص نبودن مرجع گروه اسمی را برای گوینده و شنونده می‌رساند. اما، این معنا با مفهوم اسم جنس متفاوت است. در واقع، نشانه نکره باعث ایجاد یک پوشه کلامی در مورد یک نمونه از یک نوع در ذهن می‌شود. حتا زمانی که این نشانه مفهوم «نامشخص» را رمزگذاری می‌کند، باز هم این پوشه کلامی برای یک نمونه یا مفهوم از یک نوع ایجاد می‌شود و در حقیقت گروه اسمی مورد نظر یک هویتی را به‌شکلی داراست و در بافت زبانی که در ادامه می‌آید، قطعاً به آن ارجاع داده می‌شود؛ یعنی، راجع به آن گروه اسمی صحبت می‌گردد، یا به‌عبارتی می‌توان در ادامه به آن ارجاع داد و راجع به آن صحبت کرد. در مقابل، اسم جنس به یک نوع اشاره دارد و نه یک نمونه از یک نوع، بلکه به یک طبقه از اشیاء ارجاع می‌دهد که همه اعضای آن به‌طور برابر مورد ارجاع هستند. از آن‌جا که پوشه کلامی برای اسم جنس ایجاد نمی‌گردد، در بافت زبانی بعدی نیز در مورد آن صحبتی نمی‌شود. این مهم را نمونه زیر باز می‌نماید:

27. agar diz=e rōyēn bē farmāyē kard-an ...
if castle=INDF firm SBJ order do.PST.3SG-INF ...
kay-wištāsp-ša andar ān diz bē farmāyē nišast-an
great-Wištasp-king at that castle SBJ order
sit.PST.3SG-INF

‘اگر دژی رویین به فرمایی کردن ... کی گشتاسپ‌شاه در آن دژ به فرمایی نشست.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۰۹)

همان‌طور که در نمونه بالا مشخص است، گروه اسمی «diz=e دژی» که نشانه نکره دارد، مفهوم «نامشخص» را می‌رساند، زیرا این «دژ» تخیلی وجود ندارد و هویت مرجع نه برای گوینده و نه برای شنونده آشناست؛ بلکه، تنها مقصود گوینده یک مصداقی است که بتوان نام آن را «دژ» گذاشت. اما، این گروه اسمی معنای «نامشخص» را رمزگذاری می‌کند و نه «اسم جنس»؛ زیرا در ادامه بافت در مورد این گروه اسمی صحبت می‌شود، یعنی به آن ارجاع داده می‌شود و شاهد وجود «ān diz آن دژ» هستیم. زیرا، یک پوشه کلامی برای این گروه اسمی باز شده است. در صورتی که، در مورد اسم جنس چنین چیزی را در پیکره نمی‌توان مشاهده کرد. به‌عبارتی، در بافت زبانی مرتبط، دیگر راجع به گروه اسمی جنس هیچ صحبتی نمی‌شود.

در برخی پژوهش‌ها به‌اشتباه معنای «نامشخص» را به‌عنوان «جنس» در نظر می‌گیرند (برای نمونه بهرنز، ۲۰۰۵)، اما در همین پژوهش‌ها نیز بسامد وقوع نشانه نکره را به‌منظور رمزگذاری اسم جنس

کم‌ترین میزان می‌دانند، برای نمونه بهرنز (۳۰۶:۲۰۰۵) در پژوهشی رده‌شناختی ذکر می‌کند که ”در زبان‌ها، رمزگذاری اسم جنس با بهره‌گیری از نشانهٔ نکره کم‌ترین میزان را به خود اختصاص می‌دهد“، به این علت که نشانهٔ دستوری نکره اصلاً توانایی رمزگذاری چنین نقشی را ندارد و آن میزان کم نیز به اشتباه به‌عنوان «اسم جنس» در نظر گرفته شده است. برای مثال، بهرنز (۳۱۰:۲۰۰۵)، نمونه‌هایی از کاربرد نشانهٔ نکره در نقش رمزگذاری مفهوم جنس را در ۵ زبان، از ترجمهٔ داستان *سازده کوچولو* ارائه می‌کند که در زیر ابتدا ترجمهٔ انگلیسی و سپس آلمانی از این ترجمه‌ها قابل مشاهده هستند:

28. when an astronomer discovers one of these he does not give it a name, but only a number

29. Wenn ein Astronom einen von ihnen entdeckt, gibt er ihm statt des Namens eine Nummer

’هنگامی که یک ستاره‌شناس یکی از این‌ها را کشف می‌کند، او نامی بر آن نمی‌گذارد، بلکه فقط یک عدد به آن اختصاص می‌دهد.’

همان‌طور که واضح است، در نمونه‌های بالا، دقیقاً در جملهٔ دوم با ضمیر «او» به گروه اسمی «یک ستاره‌شناس» ارجاع داده شده است. بنابراین، با معنای ’نکرهٔ نامشخص‘ مواجه هستیم و نه معنای ’جنس‘؛ در نتیجه، همان‌طور که ذکر شد حتا این میزان کم که برای زبان‌ها در مورد کاربرد نشانهٔ نکره در رمزگذاری اسم جنس ذکر می‌گردد، نادرست است. در همین راستا، درایر^۱ (۲۳۷:۲۰۱۴) اظهار می‌دارد که به گروه‌های اسمی «نکرهٔ نامشخص» که در انتهای سلسله‌مراتب ارجاع^۲ قرار دارند نیز، در بافت زبانی مرتبط ارجاع داده می‌شود و نمونهٔ زیر را از زبان انگلیسی ذکر می‌کند:

30. John is looking for a new house. It must be in the city and it must be at least eighty years old

’جان به دنبال یک خانهٔ جدید است. این خانه باید در شهر باشد و حداقل هشتاد سال قدمت داشته باشد.’

در نمونهٔ بالا، در جملهٔ دوم، با بهره‌گیری از ضمیر سوم شخص مفرد «it» به گروه اسمی «a new house» یک خانهٔ جدید» ارجاع داده شده است که در فارسی به «این خانه» ترجمه شد. بر این اساس، با ایجاد یک پوشهٔ کلامی با استفاده از نشانهٔ نکره سروکار داریم.

در ادامه، سه معیاری آورده شده است که مشکین‌فام (۲۵۷:۱۴۰۱)، برای نشان‌دادن تمایز بین دو مقولهٔ «نامشخص» و «جنس» با بهره‌گیری از فارسی معاصر ذکر کرده است:

1. Dryer

2. Reference hierarchy

I. جایگزینی: هنگامی که اسم جنس در جایگاه مبتدا است، قابلیت جایگزینی با گروه اسمی نامشخص را با همان معنا ندارد. بنابراین، این دو نوع گروه اسمی متفاوتند و متعلق به یک مقوله دستوری نیستند. نمونه زیر این مهم را باز می‌نماید:

۳۱. الف) کتاب/کتاب‌ها دوست انسان است/هستند.

۳۲. ب) *کتابی/کتاب‌هایی دوست انسان است.

II. کاربرد کلمه «انواع»: کلمه «انواع» که صورت جمع «نوع» است، قبل از گروه اسمی نامشخص قابلیت کاربرد ندارد. زیرا، این کلمه به یک نوع یا طبقه از یک چیز اشاره می‌کند، یعنی همان معنای اسم جنس. بنابراین، با گروه اسمی نامشخص ناسازگار است. اما، این کلمه قبل از اسم جنس که با این معنا کاملاً منطبق است، به کار می‌رود. در زیر این مشخصه قابل مشاهده است:

۳۳. الف) انواع کتاب/کتاب‌ها این‌جا هست.

ب) *انواع کتابی/کتاب‌هایی این‌جا هست.

III. کاربرد صفت مبهم: صفت‌های مبهم «هر»، «همه» و ... که به وجود یک نمونه از یک نوع اشاره دارند، با «اسم جنس» همراه نمی‌شوند، اما با اسم «نامشخص» همراه می‌شوند. نمونه زیر بازگو کننده این مطلب است:

۳۴. الف) هر/همه گلی در این فروشگاه پیدا می‌شود.

ب) *هر/همه گل در این فروشگاه پیدا می‌شود.

هر سه معیار بالا نیز نشان‌دهنده تمایز مفهوم «نامشخص» و «جنس» هستند. همچنین، قابل ذکر است که یسپرسن^۱ (۱۹۴۹:۴۴۲) و ورث^۲ (۱۹۸۰:۲۵۲) به این نکته اشاره کرده‌اند و بین معنای «نامشخص» و «جنس» در زبان انگلیسی که نشانه نکره را بیشتر پژوهشگران ابزاری زبانی برای رمزگذاری اسم جنس در این زبان می‌دانند، تمایز قائل شده‌اند.

بر اساس شواهد ارائه شده، دو مفهوم «نامشخص» و «جنس» را باید دو مقوله کاملاً مجزا و دارای ساخت‌های زبانی متفاوت در زبان‌ها دانست. در نتیجه، در این پژوهش نیز تنها نشانه‌های رمزگذار «اسم جنس» در زبان فارسی باستان و میانه «بی‌نشانی» و «نشانه جمع» هستند و نشانه نکره توانایی رمزگذاری مفهوم «جنس» را ندارد. در بخش بعد، به این مسئله می‌پردازیم که آیا «نشانه جمع» دقیقاً برابر با نشانه «بی‌نشانی» به منظور رمزگذاری اسم جنس است.

۵- نشانه جمع و بی‌نشانی در نقش رمزگذاری اسم جنس

1. Jespersen

2. Werth

گاهی به موارد اندکی در رمزگذاری «اسم جنس» برمی‌خوریم که «بی‌نشانی» قابلیت جایگزینی با «نشانه جمع» را ندارد، مانند نمونه‌های زیر^۱:

۳۵. جمله بساز / *جمله‌ها بساز.

۳۶. شکل را مثل دایره بکش / *شکل را مثل دایره‌ها بکش.

اما، اگر به همین اسم‌های جنس، یعنی «جمله‌ها» و «دایره‌ها» یک صفت افزوده شود، جمله‌ها درست می‌شوند، مانند:

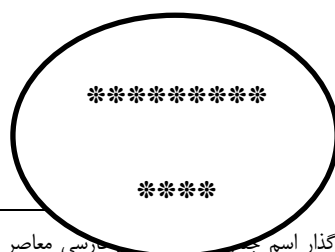
۳۷. جمله‌های ادبی بساز.

۳۸. شکل را مثل دایره‌های بزرگ بکش.

در این موارد، همان‌طور که یسپرسن (۱۹۴۹:۴۴۲) اظهار می‌دارد که «نشانه جمع همه اعضای یک طبقه را رمزگذاری می‌کند تا یک طبقه را به‌عنوان یک کل»، «نشانه جمع»، تک‌تک اعضای طبقه «جمله‌های ادبی» و «دایره‌های بزرگ» را یک‌به‌یک رمزگذاری می‌کند و بی‌نشانی کل طبقه‌های «جمله» و «دایره» را به‌عنوان یک کل. از آن‌جا که خود «دایره» و «جمله» انواعی ندارد و تنها یک مفهوم را شامل می‌شود، نمی‌تواند با «نشانه جمع» با معنای «اسم جنس» رمزگذاری شود، زیرا تک‌تک اعضای متفاوتی وجود ندارد که بخواهد یک‌به‌یک رمزگذاری شود؛ اما، هنگامی که صفتی افزوده می‌شود و گروه‌های اسمی «جمله‌های ادبی» و «دایره‌های بزرگ» ساخته می‌شوند، انواع جمله ادبی و انواع دایره بزرگ متصور می‌شوند، به عبارتی اعضای گوناگونی را هر طبقه شامل می‌شود و می‌توان تک‌تک آن‌ها را رمزگذاری کرد. نقطه مقابل این وضعیت نیز وجود دارد، به این معنا که گاهی اسم جنس «بی‌نشانه» نمی‌تواند جایگزین اسم جنس، با «نشانه جمع» شود، مانند نمونه زیر:

۳۹. او استاد استاداها است / *او استاد استاد است.

همان‌طور که در نمونه بالا مشخص است، در جمله اول طبقه «استاد» که با نشانه جمع رمزگذاری شده‌است، اعضای گوناگونی را داراست و آن فرد «استاد» تک‌تک «استادها» در نظر گرفته شده است. اما، در جمله دوم، مراد طبقه «استاد» به‌عنوان یک کل است و اعضای آن به‌شکل مجزا مدنظر نیستند، بنابراین این جایگزینی امکان‌پذیر نیست. تصویرهای زیر تفاوت رمزگذاری اسم جنس را با ابزارهای «بی‌نشانی» و «نشانه جمع» به‌وضوح نشان می‌دهند:

++*+*+*+*+*+*+*

۱. در تشریح تفاوت ابزارهای زبانی «بی‌نشانی» و «نشانه جمع» رمزگذار اسم جنس، بررسی معاصر بهره برده‌ایم که امکان جمله‌سازی با مقصود خاص وجود داشته باشد.

شکل ۱: رمزگذاری اسم جنس با «نشانه جمع» شکل ۲: رمزگذاری اسم جنس با «بی‌نشانی»

در همین راستا، استاک‌ول^۱ (۵۵:۱۹۷۷) نمونه زیر را از زبان انگلیسی معاصر ارائه می‌دهد:

40. Boys are amusing.

‘پسرها سرگرم‌کننده هستند.’

و اظهار می‌دارد که در این جمله، اسم جنس «پسرها» به همه افرادی که متعلق به طبقه «انسان جوان مذکر» هستند ارجاع می‌دهد.

در کل، می‌توان اظهار داشت که «نشانه جمع» همان نقش رمزگذاری «اسم جنس» را می‌تواند ایفا کند، اما از منظر متفاوت. در این پژوهش، نشانه جمع یکی از امکانات زبانی به‌منظور رمزگذاری «اسم جنس» پنداشته می‌شود.

۶- ضمیر جنس در فارسی باستان و میانه

از رهگذر فرآیند تاریخی دستوری‌شدگی، عناصر واژگانی معنا یا نقش دستوری کسب می‌کنند یا عناصری که قبلاً نقش دستوری داشته‌اند، ویژگی‌های دستوری بیشتری به‌دست می‌آورند، یا به‌عبارتی دستوری‌تر می‌شوند. در این فرآیند، عناصر زبانی استقلال صوری و معنایی خود را از دست می‌دهند. این تغییر تدریجی را با نمودار دستوری‌شدگی^۲ در زیر می‌توان نشان داد (هاپر و تراگوت^۳، ۲۰۰۳: ۷):

۴۱. جزء واژگانی آزاد < کلمه نقشی < واژه‌بست < وند تصریفی

طبق نمودار فوق، عناصر واژگانی دارای معنای قاموسی ابتدا به کلمات نقشی تبدیل می‌شوند، سپس به‌صورت واژه‌بست در می‌آیند و در ادامه واژه‌بست‌ها به وند تصریفی تکوین پیدا می‌کنند.

فرآیند دستوری‌شدگی به پیدایش ضمیر جنس یا به‌عبارتی ضمیری که به یک طبقه یا یک نوع اشاره دارد، کمک می‌کند. این فرآیند در زبان‌های جهان متداول است. در زیر منبع واژگانی‌ای که در زبان‌های جهان طی فرآیند دستوری‌شدگی به ضمیر جنس تبدیل شده‌است و در فارسی باستان و میانه نیز وجود دارد، قابل مشاهده است:

1. Stockwell
2. Cline of grammaticality
3. Hopper & Traugott

- کلمه «انسان» < ضمیر جنس (هاینه و کوتوا، ۲۰۰۴): ضمیر «martiya 'آدم'» در فارسی باستان و «mard 'آدم'» در فارسی میانه معنای جنس را می‌رسانند و منظور طبقه یا نوع انسان است و نه یک نمونه از نوع انسان. جمله‌های زیر به ترتیب از فارسی باستان و میانه، معنای جنس این ضمیرها را به خوبی نشان می‌دهند:

42. 9ā-ti Dārayava.uš xšāyaθiya nai āha
 say.PRS-3SG Dāryuš.NOM.SG.M king.NOM.SG.M NEG
 be.PST.3SG
 martiya
 human.NOM.SG.M

‘داریوش شاه گوید: اصلاً آدم نبود.’ (اشمیت، ۲۰۰۹: ۴۴)

43. abāg xēšmēn mard ham-rāh ma bāš
 with angry human companion NEG be.PRS.2GS
 ‘با آدم خشمگین همراه مباش.’ (جاماسپ، ۱۹۱۳: ۵)

همان‌طور که در نمونه‌های فوق مشخص است، ضمیرهای جنس «martiya 'آدم'» در فارسی باستان و «mard 'آدم'» در فارسی میانه به طبقه انسان اشاره دارند که همه اعضای آن به‌طور برابر مورد ارجاع هستند. این دو ضمیر از معنای مرکزی واژگانی ‘مرد’ مشتق شده‌اند و اکنون در مسیر دستوری‌شدگی، کلمه نقشی هستند. علت گزینش کلمه ‘مرد’ در مقابل ‘زن’، بسامد وقوع بالای آن نسبت به کلمه ‘زن’ در جوامع گذشته است.

۷- نتیجه‌گیری

در این پژوهش، از آن‌جا که مقوله ‘اسم جنس’ در زبان‌های جهان کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است، برای اولین بار به بررسی این مقوله زبانی در فارسی باستان و میانه به‌صورت پیکره‌بنیاد پرداختیم. اولین نتیجه این پژوهش این است که فارسی باستان و میانه، همچون فارسی معاصر (مشکین فام، ۱۴۰۱)، ‘اسم جنس’ را از میان امکانات زبانی متداول زبان‌های جهان، با بهره‌گیری از ابزارهای ‘بی‌نشانی’ و ‘نشانه جمع’ رمزگذاری می‌کنند. به عبارتی، در تمام دوره‌های تاریخی تثبیت شده زبان فارسی، این دو راه‌کار را زبان فارسی به‌منظور رمزگذاری ‘مفهوم جنس’ برگزیده است. علاوه بر این، پژوهشگران این حوزه، مقوله ‘اسم جنس’ را گاه در طبقه نکره قرار می‌دهند، یعنی اظهار می‌دارند که نشانه دستوری

نکره اسم جنس را نیز می‌تواند رمزگذاری کند. در پژوهش حاضر، براساس فارسی میانه نشان دادیم که امکانات دستوری نکره، توانایی رمزگذاری اسم جنس را ندارند و اسم جنس در مقام یک طبقه یا ساخت مستقل در زبان‌ها رمزگذاری می‌گردد. به عبارتی، استدلال‌هایی ذکر شد که مفهوم «اسم جنس» را از مفهوم «نکره» نامشخص کاملاً متمایز نمود. همچنین، نشان داده شد که تفاوت ظریف نشانه جمع نسبت به بی‌نشانی در رمزگذاری اسم جنس این است که نشانه جمع، تک‌تک اعضای یک طبقه را رمزگذاری می‌کند و بی‌نشانی، یک طبقه را به‌عنوان یک کل. درنهایت، ضمیرهای جنس «martiya» 'آدم' در فارسی باستان و «mard» 'آدم' در فارسی میانه که حاصل فرآیند تاریخی دستوری‌شدگی هستند و معنای طبقه یا نوع انسان را می‌رسانند و نه یک نمونه از نوع انسان نیز معرفی شدند.

منابع

- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۸۹). *دستور تاریخی زبان فارسی*. تهران: سمت.
- احمدی‌گیوی، حسن و انوری، حسن (۱۳۹۴). *دستور زبان فارسی ۱*. ویرایش چهارم. تهران: فاطمی.
- راستارگویا، ورا (۱۳۴۷). *دستور زبان فارسی میانه (ترجمه ولی الله شادان)*. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- شریعت، محمدجواد (۱۳۷۱). *دستور زبان فارسی*. چاپ پنجم. تهران: دیبا.
- طباطبایی، علاءالدین (۱۳۹۵). *فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی*. تهران: مجموعه فرهنگ‌های فارسی.
- مشکین‌فام، مهرداد (۱۳۹۹). *دستوری‌شدگی حرف تعریف نکره براساس دستور ساختی*. رساله دکتری، دانشگاه بوعلی‌سینا.
- مشکین‌فام، مهرداد (۱۴۰۱). «اسم جنس در فارسی معاصر». *پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*، ۱۲(۲۴)، ۲۶۰-۲۴۷.
- معین، محمد (۱۳۴۲). *اسم جنس و معرفه و نکره*. ویرایش چهارم. تهران: امیرکبیر.
- Anklesaria, B. T. (1935). *Kâr-nâma-i Artakhsîr-i Pâpakân, text and transliteration*. Bombay.
- Anklesaria, T.D.(1913). *Dânâk-uMainyô-I Khard*. Bombay.
- Azarnouche, S. (2013). *Husraw ī Kawādān ud Rēdag-ē. Khosrow Fils De Kawād Et Un Page: texte pehlevi édité et traduit*. Paris.
- Behrens, L. (2005). "Genericity from a cross-linguistic perspective", *Linguistics*, 43(2), 275-344.
- Benninghoven, V. (2018). The Functions of 'General Nouns' theory and corpus analysis. In Thomas Kobnen & Joybrato Mukberjee (eds.), *English corpus linguistics*, 17. Berlin: Peter Lang.

- Boyce, M. (1975). *A reader in Manichaean and Middle Persian Parthian* (Acta Iranica 9). Tehran Liege: Bibliotheque Pahlavi.
- Brunner, C. J. (1977). *A syntax of western Middle Iranian*. New York: Caravan Books.
- Davar, M. (1912). *Shayast La-Shayast*. Non published. Available at https://www.parsigdatabase.com/library_res/?lang=fa
- Dryer, M. S. (2014). “Competing methods for uncovering linguistic diversity: The case of definite and indefinite articles (Commentary on Davis”, Gillon, and Matthewson). *Language*, 90(4), e232-e249.
- Du Bois, J. W. (1980). Beyond definiteness: The trace of identity in discourse. In R. O. Freedle (Eds.) *The pear stories: Cognitive, cultural, and linguistic aspects of narrative production*, 3, 203-274. New Jersey: ABLEX publishing cooperation.
- Haig, G., & Rasekh-Mahand, M. (2022). *HamBam: The Hamedan-Bamberg Corpus of Contemporary Spoken Persian*. Bamberg: University of Bamberg. (multicast.aspra.uni-bamberg.de/resources/hambam/) (May 2, 2024)
- Halliday, M.A.K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Heine, B. (1997). Indefinite articles. In B. Heine (Eds.), *Cognitive Foundations of Grammar*, 66-82. New York: Oxford University Press.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2004). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, P. J., & Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization*. 2nd Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jamasp-Asana, D. J. M. (1992). *Pahlavi Texts (transcription,translation)*. Tehran: National Library of Iran.
- Jamasp-Asana, D. J.M. (1913). *Pahlavi Texts*. Bombay.
- Jespersen, O. (1949). *A modern English grammar on historical principles*. Copenhagen: Munksgaard.
- Kent, R. G. (1953). *Old Persian: Grammar. Texts. Lexicon* (Vol. 33). American Oriental Society.
- Mahlberg, M. (2005). *English General Nouns: A Corpus Theoretical Approach*. Amsterdam: John Benjamins.
- Meshkinfam, M., Naghzguy-Kohan, M., & Ragagnin, E. (2022). “The emergence of the indefinite article in Old Persian: A Construction Grammar account”. *Italian journal of linguistics*, 34(2): 121-142.
- Partington, A. (1998). Patterns and Meanings. *Using Corpora for English Language Research and Teaching*. Amsterdam: John Benjamins.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English language*. London: Longman.
- Schmitt, R. (2009). *Die altpersische Inschriften der Achaimeniden: Editio minor mit deutsche Übersetzung*. Wiesbaden: Reichert Verlag Wiesbaden.
- Skyaervø, P. O. (2009). Old Iranian. In Windfuhr, Gernot (ed.), *The Iranian Languages*, 43-189. London: Routledge.
- Stockwell, R.P. (1977). *Foundations of syntactic theory*. New York: Prentice-Hall.
- Werth, P. (1980). Articles of association: Determiners and context. In J. Van der Auwera (ed.), *The Semantics of Determiners*, 250–289. London: Croom Helm.
- Windfuhr, G. (2009). *The Iranian Languages*. New York: Routledge.